

הרב דוד סבתו והרב ישראל מאיר סבתו

הלשון "מאן דמתני לה" כלישנא בתרא על-פי הגר"א

הסוגיא בגיטין
פסיקת ההלכה והערת הגר"א
הבנה חדשה בדעת הגר"א
הסוגיא בעבודה זרה
הסוגיא בזבחים
סיכום

הסוגיא בגיטין

בגמרא גיטין (עו, ב) מובא:

תניא כוותיה דר' יוחנן: הרי זה גיטך כל זמן שאעבור מנגד פנייך שלושים יום, והיה הולך ובא הולך ובא, הואיל ולא נתייחד עמה - הרי זה גט, ולגט ישן אין חוששין שהרי לא נתייחד עמה. - וליחוש שמא פייס! אמר רבה בר רב הונא, הכי אמר אבא מרי משמיה דרב: באומר נאמנת עלי לומר שלא באתי.

איכא דמתני לה אמתניתין: מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד י"ב חודש, ומת בתוך י"ב חודש - הרי זה גט. - וליחוש שמא פייס! אמר רבה בר רב הונא, הכי אמר אבא מרי משמיה דרב: באומר נאמנת עלי לומר שלא באתי.

מאן דמתני לה אמתני' כל שכן אברייתא; מאן דמתני לה אברייתא - אבל אמתני' הא לא אתא.

הגמרא עוסקת באדם שנותן לאשתו גט על תנאי שלא יבוא תוך זמן מסוים. הגמרא שואלת מדוע אין לחשוש שמא בא בתוך זמן זה ופייס את אשתו, ומביאה את תירוצו של רבה בר רב הונא בשם רב שמדובר במקרה שבשעת התנאי אמר הבעל שהוא מאמין לאישה אם תאמר שלא בא.

הגמרא מביאה מחלוקת בין שתי לישנות האם הקושיה 'שמא פייס' ותירוצו של רבה בר רב הונא בשם רב נאמרו על הברייתא - המדברת על מקרה שהבעל נראה בעיר, ורק אז יש לחשוש שמא פייס (ואז צריך שיאמר בשעת התנאי שתהיה נאמנת), או שהקושיה והתירוץ נאמרו על המשנה - העוסקת במקרה שהבעל לא נראה בעיר, ואפילו במקרה כזה יש לחשוש לכך.

1 נחלקו ראשונים בכוונת הגמרא 'שמא פייס': לדעת רש"י (יח, ב ד"ה שמא) הכוונה שפייס את אשתו ובא עליה והגט נפסל משום 'גט ישן', לדעת התוספות (יח, ב ד"ה שמא) הכוונה שהתפייס עם אשתו וביטל את הגט (במקרה של גט לאחר זמן), או שבא בתוך הזמן וממילא בטל התנאי (בגט שחל למפרע).

פסיקת ההלכה והערת הגר"א

בפסיקת ההלכה בשאלה זו נחלקו הראשונים. הרא"ש (ו, יב) מביא את דעת ר"ח שגם כשלא נראה בעיר יש לחשוש שמא פייס, כמו הלישנא בתרא. אולם הרמב"ם (גירושין ט, ט) פוסק שיש לחשוש רק כשראינו שהבעל בא, כמו שמתואר בברייתא. הרא"ש תמה על פסיקתו של הרמב"ם, ראשית שהרי דרכו לפסוק כלישנא בתרא, ועוד שמספק היה לו להחמיר. הר"ן (גיטין לח, ב בדפי הרי"ף) מסביר שהרמב"ם פירש שהסוגיה עוסקת בפסול שהוא מדרבנן, ולכן הכריע לקולא בספק דרבנן. תירוצו של הר"ן קשה, משום שבדרך כלל הרמב"ם פוסק כלישנא בתרא גם לחומרא, וכמו שהקשה הרא"ש.

השו"ע (אה"ע סי' קמד סע' ז) מביא את שתי הדעות:

התנה עליה שתתגרש כשיעבור מנגד פניה שלושים יום, והיה הולך ובא הולך ובא, ולא נתייחד עמה, כשילך וישהה שלושים יום תהיה מגורשת; ואף על פי שהיה הולך ובא בתוך שלושים יום, הואיל ולא נתייחד עמה הרי זה גט כשר. במה דברים אמורים כשהתנה ואמר: הרי היא נאמנת עלי שלא פייסתיה; אבל אם לא האמינה חוששין שמא פייסה כשהיה הולך ובא, ומחלה לו, וחזר וביטל הגט כשפייסה, ומפני חשש זה יהיה הגט פסול. וכן האומר לאשה הרי זה גיטך לאחר י"ב חודש, והיה עמה במדינה, חוששין שמא פייסה, עד שיאמר: נאמנת עלי שלא פייסתיה. וכן כל התנאים שהם תלויים ברצונה, ואם רצתה ומחלה אותן לבעלה, בטל הגט, חוששין לה שמא פייס, עד שיאמר: נאמנת עלי...

הרי זה גיטך מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד י"ב חודש, אין חוששין שמא בסתר בא, שאין דרך בני אדם לבוא בצינעא. ואם תם הזמן שקבע, ולא בא הרי זו מגורשת. ויש שאף בזו חוששין שמא בסתר בא, אלא אם כן התנה בתחילה ואמר: נאמנת עלי לומר שלא באתי. וראוי לחוש לדבריהם לכתחילה. וכן המנהג להתנות בתחילה שתהא נאמנת לומר שלא פייס...

על שיטת הרמב"ם המובאת בשולחן ערוך מעיר הגר"א (ס"ק טז) הערה קצרה:

כשיטתו בכל מקום שאמר ומאן דמתני.

בספר 'ברכת אליהו' על ביאור הגר"א התקשה בכוננת הגר"א, שהרי הרמב"ם דווקא פוסק כאן כלישנא קמא, שלא כשיטתו בדרך כלל! מחמת כך נדחק ה'ברכת אליהו' להגיה בגר"א, הן במיקום של ההפניה והן בלשון הגר"א, ופירש שדברי הגר"א מוסבים על הדעה השנייה בשו"ע, שאכן פוסקת כלישנא בתרא. אולם קשה, שהרי דעה זו היא דעת הרא"ש, שאין דרכו לפסוק דווקא כלישנא בתרא! לכן מסביר

ב'ברכת אליהו' שמדובר על שיטת הרי"ף. אך גם זה קשה, שמהרי"ף אין כלל הוכחה מה פסק בסוגיה זו, שהרי הוא מעתיק אותה כלשונה.

הבנה חדשה בדעת הגר"א

נראה להציע הסבר אחר בכוונת הגר"א.

אם נעיין היטב בלשון הגמרא, נשים לב שבסוף הסוגיה הגמרא מביאה שוב את שתי הלישונות, אך הופכת את סדר הבאתן, כך שהלישנא האחרונה מובאת בהתחלה ("מאן דמתני לה אמתניתין כ"ש אברייתא") ואילו הלישנא הראשונה מובאת בסוף ("מאן דמתני לה אברייתא אבל אמתניתין הא לא אתא"). נראה לפרש שזו כוונת הגר"א: הרמב"ם הכריע כאן באמת כלישנא בתרא², אך כפי שהיא מובאת בסיום הסוגיה ולא כפי שהיא מובאת בראשיתה³. לדעתו הרמב"ם לא התייחס לסדר שמביאה הגמרא בתחילת הסוגיה ("איכא דמתני") אלא לסדר שבסופה ("ומאן דמתני").

הגר"א אומר לנו שכך שיטת הרמב"ם בכל מקום, ואכן מצאנו עוד שני מקומות כאלו.

הסוגיא בעבודה זרה

עבודה זרה נא, ב - סוגיית הנאה מעבודה זרה

מתני'. עבודה זרה שהיה לה גינה או מרחץ - נהנין מהן שלא בטובה, ואין נהנין מהן בטובה; היה שלה ושל אחרים - נהנין מהן בין בטובה [ובין שלא בטובה]. עבודה זרה של גוי אסורה מיד, ושל ישראל - אין אסורה עד שתיעבד. גמ'. אמר אביי: בטובה - בטובת כומרין, שלא בטובה - שלא בטובת כומרין, לאפוקי טובת עובדיה דשרי.

איכא דמתני לה אסיפא: היה שלה ושל אחרים - נהנין מהן בטובה ושלא בטובה; אמר אביי: בטובה - בטובת אחרים, שלא בטובה - שלא בטובת כומרין.

מאן דמתני אסיפא כ"ש ארישא, ומאן דמתני ארישא - אבל אסיפא כיון דאיכא אחרים בהדה אפילו בטובת כומרין נמי שפיר דמי.

2 יש להסתפק בכוונת הגאון האם זהו כלל חדש שכשהגמרא מציעה שתי אפשרויות בוחרים את האפשרות המצומצמת, או שמא זהו הכלל הרגיל שהולכים כלישנא בתרא. החיסרון בהסבר האחרון הוא שכאן הסיידור של הגמרא מוכרח בגלל המבנה, ולכאורה אינו מצביע על ההלכה.

3 הרב רבינוביץ' בספר יד פשוטה מציע גם הוא את החידוש הזה בשיטת הרמב"ם, וכיוון בכך לחידושו של הגאון על פי פירושו.

המשנה בעבודה זרה דנה האם מותר ליהנות מגינה או מרחץ שבחצר של עבודה זרה, ומחלקת בין מקרה שהגינה או המרחץ בבעלות מוחלטת של העבודה הזרה, שאז מותר ליהנות ממנה רק שלא בטובה (רש"י - ללא תשלום), לבין מקרה שהגינה או המרחץ נמצאים בבעלות משותפת, שאז מותר ליהנות גם בטובה. בגמרא מחלק אביי בין תשלום שכר לכמרים לבין תשלום שכר לגויים פשוטים. הגמרא מביאה מחלוקת לישנות על איזה חלק במשנה מוסבים דברי אביי: לפי לישנא אחת דבריו מוסבים על הרישא, שאפילו בכגון שהגינה או המרחץ בבעלות מוחלטת של עבודה זרה מותר להנות ממנה כל עוד התשלום מגיע לעובדיה ולא לכמרים, ואילו לפי לישנא שנייה דבריו מוסבים על הסיפא, שרק במקרה שהעבודה זרה בבעלות משותפת מותר ליהנות ממנה, וגם אז רק במקרה שהתשלום מגיע לעובדיה ולא לכמרים.

הרמב"ם (עבודה זרה ז, יז) פוסק להלכה שאם החצר משותפת אפשר ליהנות אפילו בטובת כמריה. גם במקרה זה פוסק הרמב"ם לכאורה לקולא כלישנא קמא. גם שם תמה הר"ן (כד, א בדפי הרי"ף) על דבריו, ומתרחץ שכיוון שמדובר בדין דרבנן הכריע הרמב"ם להקל, אך כאמור, תירוץ זה אינו מתאים לשיטת הרמב"ם בשאר מקומות. אולם אם נשים לב - גם כאן בסיום הגמרא מופיעות הלישנות בסדר הפוך, כאשר בצורה זו הלישנא בתרא מתאימה לשיטת הרמב"ם.

השולחן ערוך (י"ד סי' קמג סע' ג) פסק כאן שלא כשיטת הרמב"ם, אלא כדעה המחמירה. גם כאן מעיר הגר"א (ס"ק ז) את אותה הערה:

והרמב"ם פסק כלישנא קמא, כשיטתו בכל מקום דאמרינן מאן דמתני וכו'.

על פי דברינו - דברי הגר"א מבוארים, ומובנת פסיקתו של הרמב"ם, שפסק כלישנא בתרא על פי סדר הגמרא בסוף הסוגיה.

הסוגיא בזבחים

זבחים פה, ב - סוגיית אברים שעלו למזבח ומשלה בהם האור

כשם שאם עלה כו'. אמר עולא: לא שנו אלא שלא משלה בהן האור, אבל משלה בהן האור - יעלו. רב מרי מתני ארישא. רב חנינא מסורא מתני אסיפא: העצמות והגידין, והקרניים והטלפיים, בזמן שמחוברין - יעלו, פרשו - לא יעלו; אמר עולא: לא שנו אלא שלא משלה בהן האור, אבל משלה בהן האור - יעלו. מאן דמתני אסיפא כ"ש ארישא, ומאן דמתני ארישא - אבל אסיפא לאו בני הקטרה נינהו.

המשנה בזבחים עוסקת בדין אברים שעלו שלא כדין על המזבח, ואומרת שאם כבר עלו למזבח לא ירדו, אך אם ירדו - שוב לא יעלו. בהמשך עוסקת המשנה בדין

עצמות וגידין של הקרבן, ואומרת שאם פרשו מהאברים - לא יעלו. עולא מחלק בין מקרה שמשלה בהם האור שאז בכל מקרה יעלו, למקרה שלא משלה בהם האור. הגמרא מביאה שתי לישנות למה מתייחס חילוק זה של עולא: לפי לישנא אחת הוא מתייחס דווקא לאיברים (שאם משלה בהם האור וירדו - יעלו), ואילו לפי לישנא שנייה הוא מתייחס גם לעצמות וגידין (שאם משלה בהם האור אף אם פירשו - יעלו). הרמב"ם (פסולי המוקדשין ג, ח-ט; טז) מביא את החילוק של עולא אם משלה האור או לא רק לגבי האברים ולא לגבי העצמות והגידין, וכפי שמובא בלישנא הראשונה. בספר מעשה רוקח (הלכה ט) התקשה בדבריו מדוע פסק כלישנא קמא. אמנם לא זכינו להגהות הגר"א על קדשים, אבל מתוך דבריו שראינו לעיל יכולים אנו ללמוד תירוץ לשאלה זו, שהרי גם במקרה זה ניתן לראות שסדר הלישנות מתהפך בסוף הסוגיה, והרמב"ם פסק כלישנא השנייה על פי סידור הלישנות בסוף הסוגיה.

סיכום

זכינו כאן לעמוד על כוונת ביאור קצר של הגאון על השו"ע, בו הוא מסביר את שיטת הפסיקה של הרמב"ם כאשר הגמרא מביאה שתי לישנות ולאחר מכן מוסיפה "מאן דמתני... כ"ש... ומאן דמתני... אבל... לא". על פי שיטת הרמב"ם הפוסק כלישנא בתרא - במקרים כאלו יש לילך דווקא לפי סדר הלישנות בסיום הסוגיה ולא בתחילתה. על פי זה מבוארת פסיקתו של הרמב"ם בשלוש סוגיות אלו.

חדש!

רבי חיים בעל הנס סיפורו של רבי חיים כפוסי זצ"ל

ספר מרתק לילדים ולנוער, המכניס את הקורא לרוח התקופה בה חיו אבותינו לפני כ-600 שנה. הוא מתאר את דרכה של משפחת כפוסי החל מהגזירות הקשות שגזרו הנוצרים על יהודי ספרד בשנת קנ"א, בריחת משפחת כפוסי לאלג'יר שם נולד רבנו חיים כפוסי, והתמנותו בהמשך לדיין בקהיר שבמצרים. מהי עלילת השווא שהעלילו עליו? ומה הנס הגדול שקרה לו, שמאז נקרא 'רבי חיים בעל הנס'? על כך תקראו בספר...



הספר בפורמט גדול, ומלוּן באיורים צבעוניים מרשימים.

מחיר השקה 54 ש"ח בלבד!

להזמנות, רשמו בגוגל 'ספריית משעול' או בטלפון 08-9276664